

πραγματικό νομικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία (Πβ. σσ. 161 κ.έξ.) πού ή έπιείκεια χαρακτηρίζει.

Ό καθηγητής κ. Roger A. Shiner, στό άρθρο του "Aristotle's Theory of Equity", σσ. 173-191, εξετάζει τήν έπιτυχία ή μή τής έφαρμογής του νόμου σύμφωνα πρός τήν άρχή τής έπιείκειας (Πβ. σσ. 179 κ.έξ.).

Ό τόμος, γιά μιά περαιτέρω έρευνητική δραστηριότητα του άναγνώστη, κλείεται μέ σύντομα βιογραφικά σημειώματα τών συνεισφερόντων και μέ πίνακες 1. χωρίων άρχαίων συγγραφέων και 2. πραγμάτων και όνομάτων.

BIRGINIA M. ΓΚΙΟΥΛΗ
ΑΘΗΝΑΙ

Αριστείδη Σ. Φασιανού: *Οι ρίζες της κοινωνικής οντολογίας*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 316.

Για όσους πιστεύουν πως η Φιλοσοφία, η Ψυχολογία και η Κοινωνιολογία μπορούν να εξετασθούν μέσα από ένα ενιαίο πρίσμα που θα έχει ως βάση του τον άνθρωπο, το βιβλίο τούτο προσφέρει τη δυνατότητα προσέγγισής τους κάτω από μια νέα προοπτική.

Ήδη ο τίτλος του βιβλίου υποδηλώνει το κύριο ερώτημα που θ' απασχολήσει το συγγραφέα, ορμώμενον κυρίως από το χώρο της Κοινωνιολογίας. Οι επιστήμες που αναφέραμε είναι αλληλένδετες, χωρίς ιδιαίτερα στεγανά μεταξύ τους: «ο ένας τομέας έρευνας υπεισέρχεται στον άλλον. Οι ρίζες τους βρίσκονται όλες μέσα στον άνθρωπο. Κάποια πηγή είναι η μοναδική ρίζα. Η Κοινωνιολογία ως που φθάνει;». (σ. 28).

«Σίγουρα ερμηνεύει το κοινωνικό και κατ' επέκταση τον άνθρωπο» (σ. 28) πιστεύει ο συγγραφέας. Είναι όμως η ανθρώπινη συνείδηση που καθοδηγεί το άτομο μέσα στην κοινωνία, όπως πιστεύουμε μέχρι σήμερα, ή μήπως η συνείδηση καθοδηγείται αποκλειστικά και μόνον από τα κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία καλείται διαρκώς να προσαρμοστεί;

Ο κ. Φασιανός πιστεύει πως η συνείδηση κατασκευάζεται από τις εκάστοτε κοινωνικές διαδικασίες: παρουσιάζοντας δε την οντολογία του προσπαθεί να στηρίξει τη άποψή του αυτή.

«Ο άνθρωπος αποκτά συνείδηση, όταν φθάσει στη δυνατότητα ν' αντιλαμβάνεται (να νοεί) το συμβαίνον» (σ. 9). Υπάρχει επίσης και το ασυνείδητο, που είναι μια «άγνωστη πρωτογενής ύλη που μετατρέπεται σε συνείδηση» (σ. 12). Οι ρίζες της συνείδησης είναι το id (= εκείνο) και η κοινωνική καταπίεση (σ. 10-12). Η συνείδηση και οι ρίζες της είναι αλληλένδετα με το Υπερεγώ, όπως υποστηρίζει και ο Φρόυντ.

Ο κ. Φασιανός όμως φαίνεται να διαχωρίζει τη θέση του και να δέχεται πως οι ρίζες της συνείδησης είναι κατ' εξοχήν κοινωνικές. Επίσης δέχεται τη συνείδηση σαν ένα ενιαίο όργανο, που αποτελείται από την ολοκληρωμένη συνείδηση και το ασυνείδητο. Το ασυνείδητο απωθείται για λειτουργικούς λόγους (σ. 13-21). Οι απωθήσεις που γίνονται είναι δύο ειδών: η πρώτη βρίσκεται στο Εγώ και απωθεί το id, ενώ η δεύτερη βρίσκεται στο id και απωθεί την κοινωνική καταπίεση, δημιουργώντας έτσι το Εγώ. Ο Φρόυντ, ως γνωστόν, δέχεται μόνο την πρώτη μορφή απώθησης (σ. 13).

Μήπως όμως η απώθηση του id δεν είναι ακριβώς απώθηση, αλλά αντικατάσταση;

Πράγματι, ο συγγραφέας πιστεύει πως γίνεται αντικατάσταση του συμβαίνοντος μέσα στο ασυνείδητο, η οποία όμως παρουσιάζεται ως απόθεση της συνείδησης, αν δεχθούμε την οργανική λειτουργική συνέχεια μεταξύ ασυνείδητου - συνείδησης, ως εργασία της συνείδησης (σ. 16).

Μ' αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα πως υπάρχει μια λογική συνέχεια μεταξύ ασυνείδητου - συνείδησης, που την αντιλαμβάνεται τώρα ως φάσεις εναλλαγής αυτού του ενιαίου οργάνου. Εξέλιξη της συνείδησης είναι η διαδοχή αυτών των φάσεων. Σ' αυτήν την περίπτωση όμως θα έπρεπε να ορισθεί και πάλι το ασυνείδητο. Ασυνείδητο λοιπόν είναι όλη η διαδοχική σειρά των φάσεων ανάπτυξης μέχρι τη δημιουργία της ολοκληρωμένης συνείδησης και όλη η «απωθημένη», ως φύση, συνείδηση του παρελθόντος (σ. 18-19).

Επομένως ο άνθρωπος αποτελεί μια συνέχεια οργανική κοινωνικών φάσεων ανάπτυξης, που η κάθε μια είναι προϋπόθεση της άλλης. Για την ανάπτυξη των φάσεων αυτών σε όργανα, ο συγγραφέας πιστεύει πως αιτία είναι «η συνάντηση της ενέργειας του πρωτογενούς με τη σταδιακή κοινωνική ενέργεια της αφθονίας των υλικών και υπηρεσιών, που αποτελεί και την ολοκλήρωση της γνώσης» (σ. 26).

Ο κ. Φασιανός αναιρώντας για άλλη μια φορά τις σκέψεις του δέχεται πως το όργανο συνείδηση - ασυνείδητο δεν αποτελείται από διάδοχες φάσεις, αλλά από μια «κυκλωματική» (sic!) διεργασία (σ. 33). «Μέσα στον άνθρωπο, δηλαδή, βρίσκεται σαν μια μόνιμη προτσεσική (sic!) ανθρώπινη υπόσταση ο εξωτερικός κόσμος, που προσφέρεται συνεχώς και συνεχώς για περισσότερη προτσεσική (sic!) γνώση» (σ. 33). Ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας αναλύει το φαινόμενο της συνείδησης, τον οδηγεί στην αρχή πως «η πραγμάτωση της ύπαρξης μετατρέπεται σε αντιληπτικότητα και δεν είναι η αντιληπτικότητα που πραγματώνει την ύπαρξη» (σ. 48), όπως συνήθως πιστεύεται.

Η ύπαρξη όμως δεν οντογεννάται κατευθείαν από την κοινωνία, αλλά «η κοινωνία οντογεννά πρώτα ένα ασύνειδο Εγώ, που αργότερα εξελίσσεται σε μια ολοκληρωμένη λαμπερή συνείδηση, η οποία όμως αδυνατεί να συλλάβει αυτήν την ασύνειδο - συνειδησιακή (sic) ενότητα» (σ. 61).

Η κοινωνία αποτελείται από φυσικές και κοινωνικές διαδικασίες που βρίσκονται έξω από τον άνθρωπο και ονομάζονται εμπειρίες. Το ερώτημα που τίθεται είναι πως αυτές οι διαδικασίες, συναντώντας την πρωτογενή ανθρωπολογική ενέργεια - ανάγκη για ύπαρξη, μετατρέπονται σε εμπειρίες και πως οι εμπειρίες μετατρέπονται σε Εγώ (σ. 69).

Εμπειρία είναι η βίωση του γεγονότος από το Εγώ, και συγκεκριμένα, από το «δρων» Εγώ σαν μνήμη, φαντασία, σκέψη. «Οι εμπειρίες ξεκινούν ως ξεχωριστά κοινωνικά γεγονότα και, μεταφερόμενες δια μέσου των αισθήσεων στον άνθρωπο, ζωογονούνται και μεταβάλλονται σε συνείδηση του «γίγνεσθαι», του Εγώ, ανταποκρινόμενες πιστά στο κοινωνικό προτσές από το οποίο και προήλθαν» (σ. 79).

Το πρωταρχικό όμως ερώτημα για το πως οντογεννάται η συνείδηση παραμένει (σ. 97-98).

Κατά τον συγγραφέα, μια σειρά ερεθισμών που αποτελούσαν ένα γενικότερο υπαρξιακό βίωμα έδενε σε μια οργανική σύνθεση. Μ' αυτόν τον τρόπο «παρουσιαζόταν μια πρωτογονική συνειδησιακή λειτουργία, η οποία είχε σαν βάση την κατεύθυνση της υπαρξιακής ενέργειας και την πραγμάτωση της ύπαρξης που οντογεννούσε το υπαρξιακό βίωμα» (σ. 98). Αν το στάδιο αυτό επαναλαμβανόταν, λειτουργούσε η συνείδηση σε πρωτόγονη μορφή.

Η αρχή πάνω στην οποία ο συγγραφέας στηρίζει τη λειτουργία της συνείδησης, αλλά και την οντογένεση του κοινωνικού ασυνείδητου είναι πως το υπαρξιακό βίωμα μετατοπίζεται από την πηγή της ύπαρξης στο σήμα, δηλ. στον αρχικό ερεθισμό, όπου και

συγκεντρώνεται (σ. 102). Ο αρχικός ερεθισμός προβάλλεται στη συνέχεια ως ο μόνος ερεθισμός που οδηγεί στην ύπαρξη ενός μονολιθικού κεντρικού υπαρξιακού βιώματος, ενώ οι υπόλοιποι ερεθισμοί απωθούνται και αποτελούν την ασυνείδητη γνώση.

Η συνείδηση μεταποιείται συνεχώς κάτω από την παρουσία δύο ενεργών και δυναμικών φαινομένων: του κοινωνικού και του ανθρωπολογικού. Ο συγγραφέας πιστεύει πως η συνείδηση, ως προϊόν αυτών, τους ενώνει σε μια τρίτη μονολιθική διαδικαστική φύση, που είναι η ενεργός συνείδηση. Επομένως μπορεί να οριστεί πως «η δυναμική συνείδηση είναι η μεταποίηση της κοινωνικής ενέργειας σε συνείδηση, με την εκτόνωση της ανθρωπολογικής ενέργειας πάνω σ' αυτήν, η συνεχής παρακολούθηση του κοινωνικού «γίνεσθαι» από την ανθρωπολογική (ενέργεια) και η συνεχής σύνθεση, σε ενεργό συνείδηση, των εκτονώσεων της ανθρωπολογικής υπαρξιακής αναζήτησης πάνω στις διάφορες μορφές της κοινωνικής ενέργειας» (σ. 124).

Στη συνέχεια ο κ. Φασιανός ομιλεί για τη μαθηματική διαδικασία η οποία διέπει το Εγώ, γιατί πιστεύει πως οι μαθηματικές συνειδησιακές συλλήψεις αποτελούν μια συνειδησιακή έκφραση των βαθύτερων οντολογικών φαινομένων, και καταλήγει στο συμπέρασμα πως «οι μαθηματικές μετατροπές είναι μετατροπές βαθμολογημένων γεγονότων του ασυνειδήτου, γεγονότων αυξομειούμενης ικανοποίησης και αντι-ικανοποίησης» (sic) (σ. 144). Κάνοντας λόγο για βαθμολογημένα γεγονότα, ο συγγραφέας εννοεί πως «ένα κοινωνικό γεγονός παίρνει χιλιάδες μορφές και η συνείδηση προσπαθώντας ν' ανταποκριθεί πιστά σ' αυτό, αλλάζει κι εκείνη χιλιάδες φορές» (σ. 157).

Είναι γενικά παραδεκτό πως η σκέψη σχεδιάζει την πράξη που προϋποθέτει τη βούληση. Ο κ. Φασιανός όμως παρουσιάζει την σκέψη «ως έναν υπαρξιακό ασύνειδο σχεδιασμό που περιέχει και τη βούληση και την πράξη και που είναι ακριβώς αντίστροφος του συνειδησιακού σχεδιασμού, της ενσυνείδητης σκέψης» (σ. 161), και γι' αυτό την ονομάζει αντίστροφη σκέψη (σ. 157). «Από σκέψη σε σκέψη, το αρχέγονο ασυνειδησιακό στοιχείο ολοκληρώνεται νοηματικά και αμέσως μετά ξετυλίγεται στη συνείδηση, αντίστροφα τώρα, απ' ότι είχε συμβεί στο ασυνείδητο» (σ. 166). Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μια συνείδηση που σκέπτεται αναγκαστικά μ' έναν συγκεκριμένο τρόπο, άρα «με μια αναγκαστική κοινωνική σκέψη» (σ. 168), η οποία της αφαιρεί ολότελα την αυτονομία της.

«Η λειτουργία όμως και το είδος της συνείδησης καθορίζεται από τις καταφάσεις (πραγματώσεις), τις αρνήσεις (αντιπραγματώσεις) και τις συνεχείς συγκρούσεις της κοινωνίας» (σ. 170). Κατ' αυτόν τον τρόπο παρουσιάζεται πάντοτε διαφορετικό είδος συνείδησης, που αποτελεί και το ουσιαστικότερο χαρακτηριστικό της (σ. 170).

Με βάση λοιπόν την αντίστροφη σκέψη, ο συγγραφέας ορίζει ως δημιουργία την εκτόνωση της υπαρξιακής ενέργειας μετουσιωμένη σε σκεπτική λειτουργία (σ. 182-3). Έπειτα αναφέρεται στην οντολογική σύνθεση των γεγονότων, τη νόηση και τον τομέα της γνώσης (σ. 193-199), τον οποίο εξετάζει αναλυτικότερα.

Η σύνδεση των κοινωνικών γεγονότων, κατά την άποψη του συγγραφέα, δεν είναι συσσωρευτική: «κάθε κοινωνική διαδικασία είναι απαραίτητο να λειτουργεί συνεχώς και με την ιστορική της σειρά, για να καταλαβαίνει η συνείδηση το τελευταίο γεγονός, και κάθε προτσεσικά (sic) κοινωνικά, τελευταίο» (σ. 207). Η σύγχρονη κοινωνική ζωή όμως είναι γεμάτη από καταφάσεις και αρνήσεις κι αποτελείται από μια διαδικασία ταχύτατων εναλλαγών. «Οι υπαρξιακές καθημερινές εκτονώσεις διαδέχονται τις αντιυπαρξιακές» (σ. 209), έτσι ώστε να οντογεννούν τη συνείδηση, η οποία δεν είναι παρά μια μεταποιούμενη «αυξομειωτική ποσότητα εκτόνωσης και ποιότητα βιώματος» (σ. 216-7). Οι υπαρξιακές αυτές εκτονώσεις που αφορούν τόσο την ποιότητα όσο και την ποσότητα του βιώματος καθίστανται τόσο σημαντικές, ώστε σε περίπτωση απουσίας τους να γίνεται αμφίβολη η οντογένεση της συνείδησης.

Τη σύνθεση των ποιοτήτων, ο συγγραφέας στηρίζει στην «αδιάκοπη ιστορική ενεργοποίηση τραυμάτων κι εκτονωτικών αποκαταστάσεων, ποιοτήτων βιώματος, από την αρχέγονη εποχή μέχρι σήμερα». «Κάθε ποιότητα, επομένως, σαν οργανική μήτρα έχει όλες τις προηγούμενες από τις οποίες συντίθεται» (σ. 225-6).

Σχετικά με τη διαδικασία των ποσοτήτων, ο συγγραφέας πιστεύει πως, αλλοιώνοντας τις μνήμες και όλες τις πιστές αναπαραγωγές των κοινωνικών γεγονότων, καταλήγει στην αποκατάστασή του από ποιότητες και στην δημιουργία μιάς νέας βιωματικής συνείδησης ποιοτήτων (σ. 231). Κατ' αυτόν τον τρόπο αποκτούμε συνείδηση του εαυτού μας.

«Η αγχοτική ή υπαρξιακή εκτόνωση που γίνεται μέσα μας μεταβάλλεται σε αισθαντικότητα και σε είδος εμφάνισης του εξωτερικού κόσμου, δηλαδή σε είδος συνείδησης· αφού, όμως το κοινωνικό προτσές είναι αδιάκοπο, οι δυναμικές ενεργειακές ποσότητες μεταβάλλονται κάθε στιγμή» (σ. 256). Παρόμοια αντιλαμβάνεται και το ασυνείδητο (σ. 257-260) «Η συνείδηση λοιπόν αποτελείται από σειρά σκεπτικών οργάνων που το ένα απλώς βοηθάει το άλλο, μια σειρά από σκέψεις που η μια έρχεται μετά την άλλη νομοτελειακά και την στηρίζει» (σ. 275).

Ο συγγραφέας ως κατακλείδα επιχειρεί κάποιες εφαρμογές της οντολογίας του, και προσπαθεί να ερμηνεύσει κυρίως την «καλπάζουσα» σκέψη του 19ου αι.» (σ. 277-313). Στον Επίλογο (σ. 315-6) αναφέρεται πως η λεπτομερής παρουσίαση της ατομικής συνείδησης συμβάλλει αρκετά στον κοινωνιολογικό χώρο, επειδή αποτελεί τη γέφυρα από το ατομικό στοιχείο στο μαζικό, από τον άνθρωπο στην κοινωνία.

Το βιβλίο αυτό, μεγάλο σε έκταση, αναφέρεται σ' ένα σημαντικό θέμα με ασαφή τρόπο, με αξεκαθάριστες έννοιες και αδόκιμους όρους και θα 'λεγα πως προσφέρει, με τον τρόπο που είναι γραμμένο, πολύ λίγα πράγματα στο χώρο του.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΛΙΑΚΡΗ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Christos Evangeliou, *Aristotle's Categories and Porphyry*, *Philosophia Antiqua*, Έκδ., E.J. Brill, Leiden, 1988, 215 σσ.

Στό σύγγραμά του αυτό ο καθηγητής κ. Χρ. Ευαγγελίου επιχειρεί μία φιλοσοφική προσέγγιση της υπερασπίσεως των άριστοτελικών κατηγοριών εκ μέρους του Πορφύριου. Τό βιβλίο αποτελεί ένα οδοιπορικό διαλευκάνσεως της διαφωνίας των δύο φιλοσόφων πάνω στο θέμα των αξιών και της όρθης έρμηνείας του άριστοτελικού δόγματος. Ο συγγραφέας ταξινομεί και διατάσσει με συνέπεια στά κεφάλαια του έργου του, τά διάφορα προβλήματα που προκύπτουν κατά τή διάρκεια παραθέσεως των επιχειρημάτων που ή φύση του υπό εξέταση θέματος απαιτεί.

Στήν Είσαγωγή (σ. 1-14), ένα έκτενές δοκίμιο, νοηματικά πυκνό που σκιαγραφεί τό χαρακτήρα αλλά και διαγράφει σέ γενικές γραμμές τήν προοπτική του όλου έργου, ο συγγραφέας αναφέρεται, σύν τοίς άλλοις, και στήν έν γενεί παιδεία του Πορφύριου εξετάζοντας την διαχρονικά. Γεγονός παραμένει ότι «στήν ὄψιμη αρχαιότητα ή φήμη του